

УДК 398:930(092)Я.Пастернак

Ганна Сокіл
(Львів)

ФОЛЬКЛОР У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА

Ярослав Пастернак уніс вагомий вклад у народознавчу науку. Він перший українець, який отримав докторат з археології в Карловому університеті в Празі. А розпочинав він як фольклорист. Частина його записів опублікована у виданнях Наукового товариства імені Шевченка (колядки і щедрівки, коломийки, приповідки), решта залишилася в архівах. Захоплення усною словесністю заклало в нього міцні національні основи. У статті проаналізовано фольклористичний доробок і розкрито важливі етапи життєвого шляху дослідника.

Ключові слова: фольклорист, усна словесність, наукові принципи і засади, мотиви пісень, дослідження.

Ярослав Пастернак сделал большой вклад в народоведческие науки. Он первый украинец, который получил докторат по археологии в Карловом университете в Праге. А начинал он как фольклорист. Часть его записей опубликована в изданиях Научного общества имени Шевченко (колядки и щедровки, коломыйки, пословицы), остальное осталось в архивах. Занятия устной словесностью заложили в нем крепкие национальные основы. В статье сделан анализ фольклористического наследия и раскрыты важные этапы жизненного пути исследователя.

Ключевые слова: фольклорист, устная словесность, научные принципы и основы, мотивы песен, исследование.

Yaroslav Pasternak significantly contributed to the science of ethnology. He was the first Ukrainian who took a doctorate in archaeology at Charles University in Prague. However, he began as a folklorist. Some of his records were published in the Shevchenko Scientific Society editions (carols and shchedrivky, kolomyiky, sayings), the rest remained in the archives. The admiration of traditional poetry laid down the strong national foundations in his activities. The article explores the researcher's folkloristic heritage and reveals the important stages of his life.

Keywords: folklorist, traditional poetry, scientific principles and fundamentals, songs' motifs, research.

Діапазон наукової діяльності Я. Пастернака охоплював археологію, антропологію, етнологію, етнографію, музеєзнавство, краєзнавство, педагогіку, фольклористику. Він був ученим світової слави. Його багатогранна наукова спадщина, нарешті, повертається громадськості.

Щоправда, імені українського дослідника в енциклопедичних виданнях радянського періоду ми не знайдемо. На повний голос воно зазвучало лише в часи незалежності України. Місце Я. Пастернака в науці як археолога, історика, музеєзнавця, етнографа досліджували В. Верига [1], І. Ко-

валь [6; 7] М. Мушинка [10], В. Петегерич і Д. Павлів [15], Т. Романюк [16–18] та ін. Я. Пастернак розпочинав наукову діяльність як фольклорист. І ця сторінка досі достатньо не з'ясована.

Насамперед подамо сконденсовану біографічну довідку дослідника. Народився Я. Пастернак 2 січня 1892 року в м. Хирові (нині – Старосамбірський р-н Львівської обл.) у родині священика. Закінчив українську гімназію в Перемишлі (1910). У 1910–1914 роках студіював класичну філологію у Львівському університеті. Член Етнографічної комісії (1918), дійсний член НТШ (1929) [4, арк. 4 зв., 11 зв., 29 зв.]. Упродовж 1914–1918 років перебував в австрійській армії, а в 1918–1920 роках – в Українській Галицькій Армії. Відтак продовжив археологічні студії в Карловому університеті у всесвітньовідомого славіста Л. Нідерле в Празі (1922–1925). Здобув звання доктора філософії (1926) і став першим українцем, який отримав докторат як археолог [1; 15]. 29 червня 1928 року на засіданні Етнографічної комісії Я. Пастернака обрали її секретарем. На цій посаді він перебував до 21 грудня 1938 року [4, арк. 11–30]. Десять років сумлінно виконував свої обов'язки. Водночас був директором музею НТШ у Львові (1928–1939), згодом – професором Греко-католицької академії (1935–1941), Львівського університету (1939–1941). А з 1944 року і до кінця життя перебував в еміграції (Німеччина, Канада) [13, с. 120]. Помер Я. Пастернак 22 листопада 1969 року.

Життєпис ученого привертав увагу майже кожного дослідника, котрий звертався до його постаті. Цілком новий зміст у наукову характеристику біографії Я. Пастернака, як зауважив Т. Романюк, унесла монографія сучасного історика І. Ковалю [5]. Відзначимо також і досить ґрунтовну статтю Т. Романюка, де скрупульозно розглянуто ті чинники, які вплинули на розвиток особистості Я. Пастернака як науковця [18]. Особливу роль у формуванні його поглядів відіграло родинне середовище, зокрема батько – Іван Пастернак – як представник когорти діячів греко-католицької церкви. Батьківська вдача сприяла свідомому вихованню дітей. З малих літ І. Пастернак навчав кожного читати й писати, а згодом, для підготовки до гімназії, запрошував фахо-

вих учителів. На долю родини, щоправда, випало велике горе: дуже рано померла мати, залишивши п'ятеро маленьких дітей (Ярослав, Іванна, Володимир, Северин, Антоніна), серед яких найстаршим був Ярослав [18, с. 457].

Ярослав з батьківської хати виніс любов до народних пісень, звичаїв, обрядів, традицій. Свого часу фольклором захоплювався І. Пастернак: у студентські роки він зафіксував у родинному с. Зіболки (присілок Верин) народні пісні, які згодом передав О. Нижанківському, але, на жаль, ця збірка залишилася неопублікованою [18, с. 459]. У листі від 3 липня 1922 року до директора Національного музею у Львові І. Свенцицького І. Пастернак зауважив: «А шкода велика, що то пропало, бо то були самі старші пісні і дуже гарні. Тепер молодіж співає інших пісень» [цит. за: 18, с. 459]. Справу батька продовжив Ярослав. До того ж наголосимо, що кінець XIX – початок XX ст. – це час активної народознавчої роботи, яку організувала Етнографічна комісія. Фольклористично-етнографічну діяльність проводили не стихійно, від випадку до випадку, а систематично, зладжено. Зафіксовані народні твори публікували в серійних виданнях Наукового товариства імені Шевченка у Львові [19, с. 147–195]. Зацікавлення до усної словесності виявляла молодь Галичини. На формування багатьох збирачів мали вплив (прямо чи опосередкований) І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, Ф. Колесса. Записували фольклор не лише філологи, але й історики, антропологи, археологи, учителі, письменники, священики. Пріоритетним було розуміння усної словесності як важливого матеріалу до вивчення історії української культури.

Активно включився в цей процес і Я. Пастернак. У своєму життєпису він наголосив, що, навчаючись у гімназії, «в часі літніх ферій записував в селі Вацовичі [нині – Залужани. – Г. С.] в Дрогобиччині народні пісні, коломийки і приповідки, які друкував пізніше В. Гнатюк в Етнографічному збірнику НТШ у Львові, 1914, т. XXXV» [13, с. 119]. До речі, Вацовичі, неподалік Дрогобича, – село, де 1895 року отримав призначення на парохію його батько, а 1910 року його було переведено в рідне с. Зіболки, що неподалік Львова. Саме ці населені пункти

подані в записах початкуючого фольклориста в 1908–1912 роках [14].

Щодо згадки про публікації фольклорних матеріалів сам Я. Пастернак подав неповну інформацію. Справді, у названому виданні міститься запис щедрівки 1908 року з Вацовичів «Чи дома, дома, єгомосьць дома?» із сюжетом про побудову церкви [8, с. 189]. Однак у цьому томі є ще два твори зі Зіболок. Ідеться про щедрівки господареві («Ой чи є, чи нема пан господар дома») і господині («Ишла Парані по водойку») [8, с. 184, 244]. Дванадцять колядок і щедрівок, опублікованих у тридцять шостому томі «Етнографічного збірника», Я. Пастернак випустив з уваги. Найбільше записів виявлено із с. Зіболки 1912 року, один – із с. Запитів, що поблизу Львова, та ще один – із с. Рихтичі (Дрогобиччина, 1909). Зазначені зразки адресовані парубкові й дівчині, до того ж, вони різноманітні за мотивами: парубок танцює («Там на воротю, на папоротю»), косить («Пішов Йвасунейко рано з косою»), одружується («Ой похиливсі дуб д'дубойкови»). У дівочих колядках і щедрівках наявні такі мотиви: дівчина танцює («Ой там в городці перед віконцьом»), стереже виноград («Журилисі чорні гороньки»), шиє («В господаренька двір горожений») [9, с. 71, 72, 118, 182, 191, 211]. Я. Пастернак зафіксував і жартівливу колядку «Піду я до вуйка на празник» (пародія на «Предвічний предліти родився»), де змальовано картину викрадання пирогів та сала, з якої постають виразні місцеві реалії: «Пішов я до стрика до шопи, / Заліз я межі околоту, / Пирогів ся обложив, / А салом ся намастив, / Здоров'я!» [9, с. 336].

Нині важко визначити, скільки прислів'їв та приказок, про які повідомляв Я. Пастернак, потрапило до шеститомного Франкового корпусу, адже при пареміях не подано імені записувача. З великою імовірністю можемо припустити, що вони ввійшли туди, адже І. Франко в передмові подав с. Зіболки [20, с. 301]. Кілька паремій для прикладу: 1) «Добрий з добром, кепський сам» (якби так скрізь можна перевести, то був би ідеальний лад у суспільстві) [2, с. 18]; 2) «Як ся видим, то ся ненавидим» (близькі сусіди іноді ненавидять себе обопільно) [2, с. 522]; 3) «Як бабці, так і громадці» (не все воно так, радше навпаки) [2, с. 492].

Істотна частка фольклорних записів Я. Пастернака свого часу не була опублікована. Тепер вона зберігається в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в Києві. Уважний аналіз засвідчив, що більшість матеріалів зафіксовано в с. Вацовичі, окремі – у селах Зіболки, Запитів. Ідеться про щедрівки «Ой на ріці на Йорданці», «В господарейка керничейка», «Господарейко, троє гостейко» [4, арк. 14–15, 22–22 зв., 24–25]. У паперах Я. Пастернака натрапляємо й на інші народнопісенні жанри – балади (про Бондарівну), родинно-побутові пісні («Ой піду я в чисте поле», «По садочку походжаю», «Ой хотіла мі мати й за першого дати»). За автографами простежуємо чіткі наукові принципи і засади збирача: біля пісень зазначено домінуючі мотиви («милий зраджує», «милий ображається»), указано на варіанти до весільних пісень, приміром: «пор. Чубинський, IV, с. 407» [4, арк. 2–11].

Глибоке зацікавлення Я. Пастернака фольклором виявилось і в тому, що він звертав увагу на стародруки. Унікальна пам'ятка збереглася у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника між рукописами в особистому архіві академіка М. Возняка, яку надіслав науковцеві Я. Пастернак, зробивши такі нотатки: «Рукоп. співанник, відклеений 5.XII.[1]915 р. з окладинки "Metrices natorum, copulatorum et mortorum ex anno 1783 ad 1792" ("Метрики народжених, одружених і померлих від року Божого 1783 до 1792 (лат.) з Зіболок (пов. Жовква) Я. П.")».

У с. Зіболки в уряді парохіяльним найдена лиш була окладинка; чи дотична метрика була з того села – невідомо. На сімох урятованих аркушах цього збірника містяться українські пісні, подані поміж польських. Жанрово-тематичну атрибуцію цих народних творів здійснив Г. Дем'ян. Він указав на такі пісні: «Ой ти, дівчинонько», «Та ходив черчик понад водою», «Піснь святому апостолу Андрею Первозванному» [3, с. 53–54].

У листі від 16 квітня 1916 року до М. Возняка Я. Пастернак зазначив: «На потіху посилаю знайдені мною окрухи співаника з-перед 1783 року. Дуже цікаво, що не забув підписатися, автор по-

дав своє село Дмитровичі. Місцевостий тої назви єсть дві: одна в Ярославщині, друга в Львівським повіті. На мою думку, близькість Зіболок, звідки походить стара окладинка, з повітом Львівським не може рішати о походженню співанника з львівських Дмитрович, бо попередний парох приїхав з Ярославщини і привіз з собою “на пам’ятку” звідтіля кілька метрик, може, отже, і та окладинка звідтам, а Дмитровичі Ярославські.

Дуже мені приємно буде, як використаєте ті картки, Пане Професоре, і они яку новину Вам принесуть. Прошу задержати їх у себе довільно довго яко депозит» [цит. за: 3, с. 52]. З листа простежуємо, що Я. Пастернак не лише цікавився фольклором, але й уміло, досить серйозно підходив до вивчення і наукового дослідження того чи іншого явища.

Як засвідчують архівні матеріали, на одному з перших повоєнних засідань Етнографічної комісії від 9 червня 1918 року В. Гнатюк запропонував обрати нових членів комісії. Оскільки ще перед війною ухвалили «доповнити комісію антропологами», то її членами обрали І. Раковського, Я. Пастернака, С. Рудницького і Г. Колцуняка [4, арк. 4 зв.]. У зв’язку із цим вирішили змінити назву одного із часописів, який видавала Етнографічна комісія НТШ: «Матеріали до української етнології» (останній номер вийшов 1919 року як спарений XIX–XX том) на «Матеріали до етнології й антропології», аби публікувати праці із цієї галузі.

Навіть перебуваючи на військовій службі, Я. Пастернак цікавився фольклором, про що дізнаємося з його листів до В. Гнатюка. В одному з них, від 20 березня 1918 року, він зауважив: «Не траючи часу, зачав вже записувати від своїх жовнірів воєнні пісні; як дадуть пани довше місце загірті, заберуся і до тутешніх народних співачок. Нарід досить інтелігентний і чую співучий» [11, с. 457]. В іншому листі, від 24 березня того ж року і до того самого адресата, повідомляв: «Одним мушу похвалитися: зібрав вже при компанії етнографічний кружок, малий бо малий, але працюватий [...]».

Перед кількома днями найшов я у фрайтра (має три гімназіальні [класи]) обідраний нотес з кількома військовими, воєнними співанками; мусів мені зараз усі переспівати, я запис повигладжував,

і вже готовий початок праці. Нині маю вже 12 військових (головно воєнних) і 5 сьвіцких місцевих пісень.

Біда лиш, що піст зайшов і дівчата сьпівати не хочуть; треба дуже таки просити, а часом недовіряють нашим науковим замислам і думають, що то кому на кпини.

Здав би ся під рукою V том Етногр[афічного] збірника для наших письменних, що улегшило би мені записуване вірувань і звичаїв. Час до того, мабуть, буде, бо не заноситься нам на відмарш куди-небудь поки що» [11, с. 457–458].

Інформація цих листів цінна тим, що підтверджує інтерес Я. Пастернака не лише до традиційного фольклору, але й до новотворів, які виникали щойно після свіжих воєнних подій. Тут варто відзначити організаційні здібності В. Гнатюка, який власноруч збирав ці зразки усної словесності і розгорнув активну роботу серед своїх сучасників, зокрема вояків австрійської армії, де перебувало багато українських юнаків, котрі цікавилися наукою. З епістолярію воєнного часу Я. Пастернака простежується його активна життєва позиція, уміння залучати своїх колег до фольклористично-етнографічної роботи, виявляються його чіткі науково-організаційні здібності в екстремальних умовах. Зрештою, можна вести мову й про його специфіку методики записування усної словесності, а також про стосунки з респондентами. Очевидно, у майбутньому він міг би стати серйозним фольклористом, але доля розпорядилася по-іншому.

З об’єктивних причин (як колишній стрілець Української Галицької Армії) Я. Пастернак опинився серед українських вигнанців в еміграції (Чехія), де перебував з 1920 по 1928 рік. Тут він здебільшого займався культурно-просвітницькою, аніж науковою роботою. Лише 1922 року зміг записатися на студії до Карлового університету в Празі, «кардинально змінивши напрям пошуків», – обрав за головний предмет доісторичну археологію в професора Л. Нідерле. Наукові сили Праги об’єдналися навколо Українського історично-філологічного товариства, яке було створено 30 травня 1923 року при філософському факультеті Українського вільного університету. Головою товариства обрали Д. Антоновича, секретарем – В. Біднова. Дійсними членами стали

Я. Пастернак, І. Борковський, О. Кандиба, Л. Чикаленко, В. Щербаківський. З 1926 року Я. Пастернак – член Чеського археологічного товариства. У зазначений період український учений студіював археологію, більше цікавився музеєзнавством, хоча й не покидав нагоди записувати фольклор. Під час спільної експедиції 1923 року на Закарпаття, проведеної з професором С. Рудницьким, який також був емігрантом, Я. Пастернак фіксував народні пісні, переславши В. Гнатюкові «дві цвітки народної словесності», а також зібрав кілька колядок і щедрівок [11, с. 462–463]. Однак виявити їх місцезнаходження поки що не вдалося.

Після повернення з Праги до Львова Я. Пастернак продовжив активну працю в НТШ. Етнографічну комісію на той час очолював Ф. Колесса. 29 червня 1928 року під головуванням М. Кордуби Я. Пастернака обрали секретарем Етнографічної комісії, кандидатуру якого підтримали С. Гординський, В. Дорошенко, Ю. Полянський, І. Гургула, Є. Пеленський. А 27 грудня Ф. Колесса представив наукові матеріали Я. Пастернака «Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту». Після деяких корегувань їх опублікували в збірнику праць, присвяченому пам'яті В. Гнатюка, що вийшов у впорядкуванні Ф. Колесси ХХІ–ХХІІ томом «Матеріалів до етнології й антропології» (1929). Звичайно, тут фольклор представлено лише як ілюстративний матеріал.

Під час роботи секретарем Етнографічної комісії Я. Пастернак скрупульозно виконував свої обов'язки: брав участь в обговоренні наукових праць, виданні квестіонарів, налагоджував мережу нових кореспондентів з Волині й Полісся, намагався відновити кореспонденцію, розпочату при В. Гнатюкові, доповідав про нові здобутки архіву Етнографічної комісії, продовжував справу формування фонографічного архіву, публікував статті в науково-популярних виданнях «Життя і знання», «Новий час». Уболіваючи за долю народних пісень, їх мелодій, Я. Пастернак як секретар Етнографічної комісії підготував звернення до сучасників під назвою «Рятуймо народню музику й пісні!» [12, с. 4], де йдеться про справу запису на фонограф українських мелодій і пісень, яку розпочав у нас О. Роздольський, а продовжив Ф. Колесса. Наголошено, що значна час-

тина фонографічних валків передана вже до музею НТШ і «творить зав'язок свого українського фонографічного архіву». Висловлено прохання віддавати свої аналогічні матеріали всім тим, у кого вони ще є, оскільки Етнографічна комісія має намір, за відповідної допомоги громадськості, продовжити збір мелодій для власного фонографічного архіву, щоби колись не прийшлося студіювати в інших своєї власної музичної культури, яка завжди стояла так високо в Україні [12, с. 4].

Отже, раннє захоплення Я. Пастернака усною словесністю заклало в ньому міцні народознавчі, національні підвалини. Навіть у несприятливий для наукової діяльності час, перебуваючи на військовій службі, він відчував потребу фіксувати уснопоетичні зразки, у тому числі й новотвори. Постійна співпраця з В. Гнатюком, обрання секретарем Етнографічної комісії НТШ тримали його на пульсі фольклорної стихії, якою глибоко переймався і вболівав за її долю. Я. Пастернак пройшов складний шлях становлення вченого, досліджуючи українську старовину із залученням різних джерел – археологічних, антропологічних, історичних, етнографічних, музейних. Важливу роль у формуванні його наукових поглядів відіграло зацікавлення самотнім українським фольклором.

Література

1. *Верига В.* Дослідник підземного архіву України (пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) / В. Верига // Український історик. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1972. – Чис. 3–4. – С. 90–98.
2. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / [збір., упоряд. і поясн. І. Франко]. – 2-ге вид. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 3. – 700 с.
3. *Дем'ян Г.* Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII – початку XIX ст. / Г. Дем'ян. – Л., 2004. – 224 с.
4. Книга протоколів засідань членів Етнографічної комісії за 1914–1943 рр. // Центральний державний історичний архів у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 746, 33 арк.
5. *Коваль І.* Дослідник підземного архіву / І. Коваль. – Галич ; Л., 1999. – 174 с.
6. *Коваль І.* Ярослав Пастернак – найвидатніший дослідник стародавнього Галича / І. Коваль // Галицько-Волинська держава : тези доповідей і повідомлень міжнар. конф. – Л., 1993. – С. 86–88.

7. Коваль І. М. Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969) / І. М. Коваль : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 07.00.01 / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 22 с.
8. Колядки і щедрівки. – Т. 1 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Л., 1914. – Т. 35. – XXXIV, 270 с.
9. Колядки і щедрівки. – Т. 2 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Л., 1914. – Т. 36. – XV, 380 с.
10. Мушинка М. Ярослав Пастернак і його місце в українській науці / Микола Мушинка // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 1998. – Вип. 21. – С. 39–49.
11. Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка / [підгот. Т. Романюк] // Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики. – Л., 1995. – Т. 230. – С. 451–466.
12. П[астернак] Я. Рятуймо народню музику й пісні! / Я. Пастернак // Новий час. – 1937. – № 55. – 13 берез. – С. 4.
13. Пастернак Я. Мій життєпис / Ярослав Пастернак // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Мюнхен, 1976. – Т. 189. – С. 119–123.
14. Пастернак Я. Пісні побутові, весільні, щедрівки, колядки / Я. Пастернак / [зап. на Дрогобиччині, Львівщині. 1908–1912 рр.] // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 29–3, од. зб. 268, 30 арк.
15. Петегерич В. Археологія у дослідженнях членів НТШ / В. Петегерич, Д. Павлів // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Л., 1991. – Т. 222. – С. 412–426.
16. Романюк Т. Діяльність Ярослава Пастернака в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Шевченка / Т. Романюк // Етнічна культура українців. – Л., 2006. – С. 48–62.
17. Романюк Т. Навчання та дослідницька праця Ярослава Пастернака у період еміграції (1920–1928) / Т. Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2006. – Вип. 10. – С. 318–328.
18. Романюк Т. Ярослав Пастернак: родина, особистість, творчість / Т. Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2010. – Вип. 14. – С. 454–493.
19. Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: історико-теоретичний курс. – Л., 2011. – 588 с.
20. Франко І. Передмова до першого тому / Іван Франко // Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / [збір., упоряд. і поясн. І. Франко]. – 2-ге вид. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – С. 285–304.